

SCHWEITZER JÓZSEF EMLÉKEZETE

A halálának első évfordulóján rendezett
tudományos konferencia köszöntőbeszédei
és előadásai

MAZSIHISZ
2016

A szerkesztőbizottság előszava

A kötet megjelenését támogatták:

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar
Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Felelős kiadó: dr. Kunos Péter

Szerkesztőbizottság: Bíró Tamás, Fodor György, Fröhlich Ida,
Heisler András, Peremiczky Szilvia, Schöner Alfréd, Zsengellér József

A szövegeket gondozta: Peremiczky Szilvia

Olvasószerkesztő: Gábor Zsuzsa

A könyvet tervezte: Raszting Sándor

Tördelés: Ágner Zsolt

Címlapfotó: Mandur László

Nyomda: Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft.

1135 Budapest, Reitter Ferenc utca 8/B

ISBN: 978-963-7010-69-9

Dr. Schweitzer József (ר"צ), a Rabbiképző egykori igazgatója és volt országos főrabbi Jahrzeitja alkalmából a Mazsihisz, több egyetemmel és tudományos műhellyel összefogva, az MTA védnöksége alatt tudományos konferenciát rendezett a Magyar Tudományos Akadémián 2016. január 27-én. A nagy érdeklődés miatt a programot az eredetileg tervezett helyszínről, a Felolvasóteremből át kellett helyezni a Nagyterembe, ami így is zsúfolásig megtelt. A konferencia fogadtatása és visszhangja egyértelműen azt mutatta, hogy az előadások magas tudományos színvonala és a személyes megemlékezésekben felidézett erkölcsi útmutatások gazdagsága egyaránt méltó volt Schweitzer József emlékéhez, személyéhez és munkásságához. Ezért úgy gondoltuk, hogy az elhangzott előadásokat és gondolatokat nem egyszerűen érdemes, de egyenesen kötelességünk nyomtatásban megjelenteni. A konferencia megszervezéséhez hasonlóan, ennek a kötetnek a szerkesztése és előkészítése is egy példaértékű együttműködés eredménye. Ezúton is szeretnénk megköszönni minden szerzőnek és a kötet előkészítésében közreműködő valamennyi munkatársnak gyors, pontos, lelkiismeretes és elkötelezett munkáját, miként köszönetet mondunk mindenkinek, aki a konferencia szervezésében és lebonyolításában részt vett vagy támogatta megvalósulását.

A kötet első felében a konferencián elhangzott beszédek és előadásokat gyűjtöttük össze, elhangzásuk sorrendjében. A második rész pedig olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyek valamilyen okból – az idő rövidsége vagy a földrajzi távolság miatt – nem hangozhattak el előadás formájában. A szerkesztés legfontosabb alap-

elve a tudományos igényesség mellett a tudományos szabadság figyelembevételére volt, ezért a héber, arámi, görög szavak átírásában, egyes nevek, fogalmak alakjainak esetében tiszteletben tartottuk a szerzők felfogását. Ugyanezt az elvet alkalmaztuk a hivatkozási rendszer használatánál is, a kötet megszületésének különleges körülményeire tekintettel nem ragaszkodtunk az egységes standardhoz, csak az alapvető kérdésekben (például végjegyzetek helyett lábjegyzetek használatát kértük).

Szívből reméljük, hogy az Emlékkötet további nemzedékeket gazdagít Schweitzer József szellemi örökségével.

LOVÁSZ LÁSZLÓ

Köszöntő

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!
Kedves Vendégeink!

A néhai Schweitzer József országos főrabbi, a Rabbiképző Intézet egykori igazgatója ékes példája annak, hogyan lehet odaadással, szeretettel, szenvedélyes hittel élni és tanítani.

Immár egy esztendeje, hogy a magyar neológia kiemelkedő személyisége, a zsidó–keresztény párbeszéd előmozdítója, aki egyetemi tanár is volt, eltávozott közülünk. A mai esemény is jól mutatja, hogy akik szerették és tisztelték Schweitzer Józsefet, azok ápolják emlékét, és mindent megtesznek azért, hogy életműve és szellemi öröksége az idő múlásával se vesszen a feledés homályába.

Rokonok, kollégák, tanítványok, barátok ülnek most e teremben. Zsidók és keresztények. Magyarok, akiknek Schweitzer József és szelleme kapcsolódási pontot jelentett, és jelent ma is.

Miként a Magyar Tudományos Akadémiának, amely különböző diszciplínák művelőit, eltérő érdeklődésű kutatókat gyűjt egybe és formál kutatói közösséggé, úgy Schweitzer Józsefnek is közösségteremtő ereje volt. Magától értetődőnek vette, hogy eltérő vallású, világnézetű és érdeklődésű emberekkel találkozzon, beszélgessen, dolgozzon, alkotson.

Tisztelt Emlékezők!

„Benne testesül meg mindaz, ami a mai zsidó közösség önképe számára fontos: a hagyományban otthonos rabbi, a magyar kultúrában jártas, művelt ember, a holokauszt túlélője” – méltatta Schweitzer Józsefet még életében a *Szombat* című folyóirat.

A Magyar Tudományos Akadémia elnökeként én a tudós professzor teljesítménye előtt is fejet hajtok – a magyarországi zsidó kö-

Egy befejezetlen beszélgetés tanulságai

EPILOGUS, PROLOGUS GYANÁNT

Csütörtök délben néhány dolgot el kellett intéznom a Rabbiképzőben. Megálltam az irodájánál, és bekopogtam. Egy ideje eltűntem, mert családi és szakmai életem eseményei nem tették lehetővé, hogy bejárjak hozzá. Beszélgetni. Beszélgetni mindenről, különösen a neológiáról. Pedig tudtam, hogy kellene. Ezen a csütörtökön tehát megálltam az irodájánál, hogy megkérdezzem: mikor jöhetnek be, mikor folytathatnánk néhány évvel korábbi, legutoljára nyáron újrakezdett beszélgetéseinket. Bekopogtam. Kopogásomra csend felelt. Aznap este megtudtam, a csend most már végleg csend marad.

Schweitzer professzor úrral való kapcsolatom, bajai dédnagy-mamám és pécsi nagyszüleim révén, több évtizeddel megelőzi születésemet. A kilencvenes években hosszú időn keresztül jártam viszonylag rendszeresen péntek esténként a Rabbiképző zsinagógájába és a kiddusokra. Onnan mentünk át barátokkal a zsidó ifjúsági szervezetekbe vagy más, végképp nem szombattartó helyszínekre. Ugyanekkor az ELTE hebraisztika szakos hallgatójaként hallgattam a Rabbiképző épületében megtartott óráit, irodájának legendás vörös foteljeiben szigorlatoztam és államvizsgáztam. A kétezres években többször megfordultam itt a család átmeneti rítusai ügyében is. És ugyanezekben a fotelekben készítettem vele 2012 tavaszán azt az interjút, amely a 90. születésnapjára készült

meglepetéskötetben jelent meg.¹ Kegyes hazugsággal azt mondtam neki, egy folyóirat számára kérdezem a neológiáról.

Ami a beszélgetésben olvasható, az értelemszerűen egy vágott, általam is szerkesztett és Professzor úr által is többször átnézett, javított szöveg. Az eredeti hangfelvételeket levéltárban tervezem archiválni, hogy azok a kései utókor számára kellő idő elteltével kutathatóak legyenek. És sajnos nem olvasható a beszélgetés folytatása sem. A kötet és benne az interjú megjelenését követően több alkalommal találkoztunk még abból a célból, hogy Professzor úr neológiára vonatkozó elképzeléseit valamely rangos (Professzor úr szándékai szerint külföldi) folyóiratban publikáljuk. A beszélgetésekből írtam ezt-azt, ezeket megmutattam Professzor úrnak, azonban nem jutottunk messze. Több okból sem. Az eredménytelenséget csupán részben magyarázza külföldi munkám. Ennél nagyobb probléma volt – utólag visszanézve már látom –, hogy saját elképzeléseimet akartam Professzor úrral elfogadtatni. Vázlataimat itt-ott csiszolgatta, de érezhetően nem azonosult velük.

Én pedig az ő felfogását nem értettem meg, nem törekedtem a generációs különbségek áthidalására. Jelen dolgozatommal ezt a mulasztásomat szeretném jóvátenni. A meg nem valósult közös cikk helyett, visszahallgatva a hangfelvételeket és visszaidézve Professzor úr szellemét, igyekszem megrajzolni azt, mit is jelentett Professzor úr számára a neológia.

Tanulmányom írása közben úgy érzem, még nem léptem ki a vele folytatott diskurzusból. Ezért engedtessek meg nekem, hogy *Professzor úrként* hivatkozzak rá, mintha őt szólítanám meg.

¹ Biró Tamás, „A szívnek van két rekesze”. Interjú Schweitzer József professzorral a neológiáról. In: Koltai Kornélia (szerk.): *A szívnek van két rekesze. Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére, 90. születésnapja alkalmából* (Studia Hebraica Hungarica 2, MTA Judaisztikai Kutatócsoport Értesítő 19; Budapest: L'Harmattan – Magyar Hebraisztikai Társaság, 2012), pp. 9–28.

HÉT DIMENZIÓ

Az interjúból kiindulva, a közös cikkben a neológia hét lehetséges meghatározását javasoltuk volna:

1. A neológia mint a zsidó vallás polgárosult formája
2. A neológia mint a kongresszusi hitközség intézményrendszere
3. A neológia mint *bizonyos* esztétikai kategória
4. A neológia mint a közösség *bizonyos* vallásgyakorlási formái
5. A neológia mint *bizonyos* halákhikus döntési módszer
6. A neológia mint a korabeli/kortárs tudományhoz fűződő *bizonyos* viszony
7. A neológia mint *bizonyos* válasz a 19., a 20. és a 21. század történelmére

Ez a hét definíció valójában inkább hét dimenziónak tekintendő. Talán az intézményrendszerhez való tartozás az egyedüli szempont, amely bináris: valaki vagy valami vagy neológ, vagy nem az. (Habár még itt is felmerülnek határesetek: hova sorolandó az a metsző, akit egy kongresszusi hitközség alkalmaz, saját maga azonban egy ortodox hitközség tagja? Besorolhatók-e valahova azok a kulturális egyesületek, cionista közösségek, szakmai egyesületek és folyóiratok, amelyek formálisan nem kötődnek egyik intézményrendszerhez sem, de tagjaik többsége igen?) A többi szempont azonban a lehetőségek széles spektrumát hagyja nyitva, amint arra az ismételt megjelenő *bizonyos* szó is utal. Ha meg szeretnénk határozni a neológiát, akkor ennek a spektrumnak egy *bizonyos* pontját, pontosabban szólva, egy *bizonyos* tartományát kellene kijelölnünk. Egy-egy tartomány körülhatárolása azonban meglehetősen nehéz feladat, ha egyáltalán lehetséges. Ráadásul mindenki máshol húzná meg azokat a *bizonyos* határokat.

Közös munkánk Professzor úrral abból állt volna, hogy kísérletet teszünk ezen *bizonyos* határok meghatározására. Ez a munka azonban most már örökre félbeszakadt.

Következőképp jelen tanulmányomban a kérdés megfordítását javaslom. Nem én mint kutató szeretném meghatározni, mely dimenzió mely tartománya jellemzi a neológiát, hanem a neológ-

ként jellemezhető személyeket, intézményeket, jelenségeket helyezném el ezen dimenziók mentén. Majd ezek közösen rajzolnának ki egy összképet, amelyről leolvasható lesz dimenzióként, mely tartományban „szórnak az adataink”. Természetesen nem számítottunk arra, hogy a neológia által lefedett tartomány feltétlenül élesen különvált más irányzatok által lefedett tartományoktól. És arra sem számítottunk, hogy a tartomány széle éles lesz: csomópontok és ritkás területek váltogatják majd egymást egy-egy tartományon belül, a széleken pedig gyakran felmerül, vajon egy-egy „adatpontot” még a tartományon belüli „szélsőségnek” tekintsünk-e, avagy azon kívül eső „kivételnek”. Mégis úgy vélem, ez az empirikus megközelítés célravezetőbb a kutató számára, mint *a priori* definiálni a határokat.

Felmerül ezen a ponton a körkörösség problémája: ki számít neológ személynek, neológ intézménynek, neológ jelenségnek, ha még nem határoztuk meg a neológiát? Nem manipulálható-e a megközelítés azáltal, hogy egyeseket nem veszünk be az „adatpontjaink” közé? Vajon az eljárás végeredménye nincs-e implicit módon kódolva a kiindulási döntéseinkben?

Részben igen, részben nem. Felfogásom szerint tudományos fogalmaink tipikusan ilyen körkörös érvelések révén, fokozatosan alakulnak ki a naiv, hétköznapi (*folk-scientific*) fogalmainkból. A *gépi tanulás* kifejezéseivel élve: kategóriák kialakításáról van szó iteratív, felügyelet nélküli tanulás révén. (Az ilyen, ún. *bootstrapping* eljárások, amelyeket szokás az önmagát a mocsárból saját hajánál fogva kihúzó Münchhausen báróhoz hasonlítani, képezik a modern mesterséges intelligencia, nyelvtechnológia és számos további alkalmazás alapját.) Jelen esetben tekintsünk néhány olyan személyt, intézményt, jelenséget, akik és amelyek „ránézésre” (Gestalt-alapon) avagy a közfelfogás szerint neológoknak számítanak, és ezekből kiindulva fokozatosan fogjuk kialakítani tudományosan is megalapozott neológia-fogalmunkat.

Itt és most egyetlen, mindenki által a magyarországi neológia legegyértelműbb képviselőjének tartott személy elemzésén keresztül mutatom be a javasolt eljárás módszertanát: Schweitzer professzor úr háttere, személyisége és neológiáról vallott felfogása hol

helyezkedik el az egyes dimenziókban. A kutató egyben kutatott is. Tanulmányom tehát egyrészt egy módszer bemutatása, amelynek révén a neológia további személyiségeit, intézményeit, jelenségeit is lehet kutatni, és középtávon – remélem – szisztematikusabb képet kapunk a „neológ spektrumról”. Ugyanakkor szubjektív hozzájárulás Schweitzer professzor portréjához is.

A ZSIDÓ VALLÁS POLGÁROSULT FORMÁJA

A neológia, főleg annak korai, tizenkilencedik századi formája, a standard történeti narratíva szerint a zsidó polgárosodás vallási leképeződése. Az interjú során Schweitzer professzor úr is legelőször társadalomtörténeti szempontból közelítette meg a neológia kialakulását és az 1868–1869-es Izraelita Egyetemes Gyűlést (az ún. Kongresszust):

[a század közepén a magyarországi zsidóság részéről] a nagy [gazdasági] felívelésben benne volt a beilleszkedés nagy vágya a magyar társadalomba (...) [a zsidó közösség] lojális volt, és sokat alkottak, beérkeztek a középosztályba. Ez annyit jelentett, hogy a régi magatartást mindenben levetették. Igyekeztek a nyelvben is magyarosodni, igyekeztek a küllemben is magyarosodni, és akkor rájöttek arra, hogy az istentiszteleti formák még nagyon a régiéek. Körülöttük a világon minden másképpen ment. Nézték azokat a példákat, amelyek az istentiszteletet is egy polgárosult közösséghez „méltóvá” tették. Polgári eleganciát közvetítettek neki.²

Ez a narratíva kétségtelenül jól mutatja be a neológia néhány fontos aspektusát: a polgárosodásban élenjáró tizenkilencedik századi közösségekben lezajló változásokat és a rítusbéli újításokat. A válás azonban nem kizárólag rítus, és más aspektusai kevésbé magyarázhatók a polgárosodással.

² Szó szerinti átirat az interjúfelvétélből (2012. május 31.), 2:02–2:10, valamint 3:50–4:48.

Így az Országos Rabbiképző Intézet hallgatóinak egy jelentős hányada *nem* a polgári középosztály fiai közül került ki. Frojimovics Kinga szerint „működése első húsz évében (...) a beiratkozott hallgatók (...) nagy része Budapestről és Pest megyéből, illetve az ország északi és északkeleti megyéiből érkezett (...) Az északkeleti megyékből szinte kizárólag ortodoxok, sőt haszidok küldték fiaikat a budapesti rabbiképzőbe”³. A „második korszakot”, az első világháború végét követő éveket így jellemzi Benoschofsky Imre: „érdekes kettősség látszott a tanulók seregében, szinte a magyar zsidóság akkori kettőszakadtsága tükröződött benne. Úgy mondhatnám: a gimnazisták és a ’polgáristák’ csoportja nagyjából a ’neológ’ és az ’ortodox’ származást jelentette”⁴. Schmelzer Hermann Imre arról számol be, hogy az ötvenes évek elején hallgatótársai „általában vidéki ortodox közösségekből származtak”⁵. Scheiber Sándor is számos vidéki ortodox fiút gyűjtött össze a hatvanas-hetvenes évek Rabbiképzőjébe. Talán csak a rendszerváltás óta igaz az a megállapítás, amely szerint a polgárosult városi zsidó középosztály adja a Rabbiképző hallgatóit. Ezt a generációt azonban éppen hogy nem asszimilánsok, hanem – Schweitzer professzor úr kifejezésével élve – disszimilánsok alkotják.

Ha tehát a neológia fogalmát a polgárosodás fogalmán keresztül szeretnénk meghatározni, óvatosan kell fogalmaznunk. A Rabbiképző jellegét például nem feltétlenül a hallgatók háttere, hanem jövőképe határozta meg: az, hogy polgárosult közösségek rabbijaivá fognak válni, és így sokuk számára a szeminárium valójában gyorsvonal volt a polgárosodás amúgy lassú és rögös út-

³ Frojimovics Kinga, Szétszakadt történelem: *Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950* (Budapest: Balassi Kiadó, 2008), p. 95.

⁴ Benoschofsky Imre, Emlékek a Szemináriumról: A Rabbiképző második korszaka. In: Scheiber Sándor (szerk.), *Évkönyv* (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1970, pp. 74–105), p. 75. „Gimnazisták” alatt a szerző azokat érti, akik gimnáziumból érkeztek a Rabbiképzőbe, míg „polgáristák” alatt azokat, akik négy év polgári után jelentkeztek a Rabbiképző alsó „tanfolyamára”.

⁵ Schmelzer Hermann Imre, *Élet a falak mögött: Emlékek a Rabbiképzőből (1951–1956)*. In: Oláh János (szerk.), *100 éve született Scheiber Sándor: Emlékkötet* (Budapest: Gabbiano Print, 2014, pp. 197–224.), p. 201.

ján. Tegyük hozzá, a gyorsvonati sebességet az tette lehetővé, hogy rabbijelöltként, rabbiként nem kellett mindenben levetniük a „régí magatartást” (utalva az interjú fentebb idézett részletére). Nyelvben magyarosodni kellett,⁶ azonban a „régí magatartás” emléke szimbolikusan fennmaradt a neológ prédikáció műfaját meghatározó héber idézetek révén. Hasonlóképpen, a polgárosult közösség rabbija legitim módon megtehetette, hogy küllemében is megőrzi a „régí magatartás” néhány elemét: a szakállt, a fedett főt,⁷ a nyilvánosan hordott táleszt⁸ és így tovább. A neológ rabbi, aki két nyelv és két világ határán⁹ élt, bizonyos fokig szabadon mozoghatott a „régí” és az „új” magatartási formák által meghatározott spektrumon. A neológ rabbik az elmúlt másfél évszázadban éltek is ezzel a szabadsággal: ki messzebb, ki kevésbé messze jutott az asszimi-

6 Vö. Biró Tamás, Szeminárium és bibliakritika: Elzász Bernát és a Rabbiképző Teológiai Egylete az *Egyenlőség* hasábjain. In: Babits Antal (szerk.), *Papírhíd az egyetemes kultúra szolgálatában: Scheiber Sándor születésének 100. évfordulójára* (Budapest: Logos Kiadó, 2013, pp. 211–258), p. 248.

7 Azzal kapcsolatban, hogy Elzász Bernát rabbijelölt hogyan inog a fedetlen és a fedett fő mint két lehetséges viselkedési minta között, és ezeknek a mintáknak mi a megítélése egy korabeli modern megfigyelő (Kardos Albert) szemszögéből, ld. Biró, Szeminárium és bibliakritika, p. 245. Lásd még Benoschofsky Imre (*i.m.*, p. 101) visszaemlékezését Fischer Gyula Dohány utcai főrabbi, akinek „európai, konzervatív eleganciája, hibátlan szabású szürke zsakettje példaképpül szolgálhatott” a rabbiképzősök számára, viszont a német nyelv és irodalom órákon levetette a „rabbini küssapkat”, mert „Jetzt sind wir Europäer!” Tehát a neológ rabbi öltözködékora (konzervatív) európai elvárásai szerint, de a „rabbini küssapka” az idő egy részében mégis határt szab a teljes asszimilációnak.

8 Vö. Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 22 (Schweitzer professzor pozitív emlékként említi, hogy nagyapja, Hoffer Ármin neológ veszprémi rabbi „szombat reggel a Sächerszről (...) táleszben jött haza”), ugyanakkor p. 17 (Schweitzer professzor elítélően teszi szövé, hogy a mai neológ rabbiknál „egy kicsit kilóg a cidáklí is”, azaz a hétköznap hordott *kis tálesz*).

9 Vö. Biró Tamás, Két nyelv, két világ határán: A szombati kakaós kalácsról, Pollák Kaim héber szótára kapcsán. In: Koltai Kornélia (szerk.): *A szívnek van két rekesze. Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére, 90. születésnapja alkalmából* (Studia Hebraica Hungarica 2, MTA Judaisztikai Kutatócsoport Értesítő 19; Budapest: L'Harmattan – Magyar Hebraisztikai Társaság, 2012, pp. 377–391).

láció útján, a maiak közül pedig ki messzebb, ki kevésbé messze a disszimilációban.

Schweitzer József ahhoz a generációhoz tartozott, amelyben többen is jelentkeztek a Rabbiképzőbe a pesti zsidó középosztályból, ill. a budapesti Zsidó Gimnáziumból.¹⁰ Mivel 1940–41-et írunk, nehéz amellest érvelni, hogy a Rabbiképző megtalálta a célcsoportját a pesti zsidó középosztályban. Professzor úr háttére azonban atipikus, amelyet fontos megértenünk a neológiához való viszonya miatt.

Édesapja dr. Schweitzer Sándor jogász, aki előbb Veszprémben, majd Újpesten működik. „Nem volt különösebben vallásos ember, de péntek este, irodaóra után, eljárt a templomba. Amikor az édesanyja (...) meghalt, egész gyászévben mondott érte kaddist. Jó neológ zsidó volt” – jellemzi őt.¹¹ Majd hozzát teszi: „sok könyvet vett nekem, és olvasott, mesélt jókaiból, az *Új földesúrból*, vagy Mikszáthból. (...) A magyar irodalom és a magyar történelem iránti érdeklődést apámnak (...) köszönhetem.” Ugyanez az édesapa „sok időt töltött kávéházban (...) jogászkollégái társaságában a törzsszasztaluknál múlatta az időt. Néha engem is bevitt fagyaltozni vagy vacsorázni, sajtot, vaját, ilyesmit, úgyhogy én korán kávéházi ember lettem.”¹² Az édesapa tehát nem csupán „jó neológ zsidó volt”, hanem tipikus példája a „középosztályba beérkezett” zsidónak, aki igyekszik mindenben magyarosodni. Igaz, az 1920-as években a kisgyermek „Józsika” már érzékeli az asszimiláció határait: hiába szeretik nézni a polgári sportnak számító teniszt, a MOVE-pályára az invitálást nem fogadhatják el.¹³ Édesapja révén mégis korán megismeri a huszadik századi polgárosult zsidó életét.

Ugyanakkor Schweitzer professzor úr rabbini pályafutásának meghatározó személyisége a nagyapja, Hoffer Ármin, akinek a házában nevelkedett édesanyja korai halálát követően. A Hoffer nagypapa a Schweitzer papáéval ellentétes mintát képviselte a gyermek számára: az ortodox családból származó, kvázi-orto-

10 Kertész Péter, *Nehéz zsidónak lenni* (Budapest: Ulpius Ház, 2011²), pp. 65–66.

11 Kertész, *Nehéz zsidónak lenni*, p. 30.

12 Kertész, *Nehéz zsidónak lenni*, p. 32.

13 Kertész, *Nehéz zsidónak lenni*, p. 33.

dox életformához ragaszkodó neológ rabbiét, aki a Rabbiképzőben a Talmud és a halákhikus törvénykódexek tanáráként ugyanezt a szigorú életformát képviselte. Professzor úr számára a neológia viszonyát a halákhához a nagyapai minta határozta meg – amint erre a halákha kapcsán vissza fogunk térni.

Ezen a ponton a következő módon foglalhatjuk össze megfigyeléseinket: az elmúlt 140 év számos rabbiképzőse számára a szeminárium hidat jelentett, amely az északkelet-magyarországi ortodox életformából vezetett a polgári életformába, avagy a premodern korból a szekularizált modern világba. Ezzel szemben Schweitzer professzor úr számára a Rabbiképző az apai minta és a nagyapai minta között teremtett hidat. Személy szerint neki a neológia, meggyőződésem, nem a polgárosodás hídján épp áthaladó vagy frissen áthaladt zsidóság vallása volt, hanem a híd mindkét oldala által alkotott szimbiózis. Ezt a kettősséget jelképezte számomra az interjú során használt héber kiejtés sokfélesége is.¹⁴

A KONGRESSZUSI HITKÖZSÉG INTÉZMÉNYRENDSZERE

Formális szempontból nézve, a neológia mint a zsidóság speciálisan magyar ága az 1868–1869-es Izraelita Egyetemes Gyűlés terméke. Intencionális értelemben a neológia a kongresszusi hitközséggel azonosítandó.¹⁵

Ez a meghatározás azonban nem kielégítő, számos eset bizonyítja, hogy a kongresszusi hitközséghez való formális csatlakozás vagy nem csatlakozás nem feltétlenül korrelál más tényezőkkel

14 Ld. Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 9, valamint Biró Tamás, *Két nyelv, két világ határán*, különösen p. 389.

15 Az ortodox–neológ szakadás története részletesen fel van dolgozva. Lásd pl. Jakov Katz, *Végezetes szakadás: Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban* (Budapest: Múlt és Jövő, 1999). Az irányzatokat intencionális nézőpontból közelíti meg, majd túllép ezen a már idézett Frojimovics, *Szétszakadt történelem*. Lásd még Komoróczy Géza, *A zsidók története Magyarországon, II. kötet: 1849-től a jelenkorig* (Pozsony: Kalligram, 2012), pp. 110–135 is.

(hitelvekkel, a vallásgyakorlás formáival, társadalmi vagy esztétikai kategóriákkal), amelyek esetleg relevánsabbak sok szempontból. Példaként szolgálhat a pécsi hitközség története¹⁶, amely minden egyéb aspektusból nézve neológiának volt tekinthető a tizenkilencedik században, azonban formálisan *status quo ante* közösségnek számított mindaddig, amíg 1923-ban nem csatlakozott az országos neológ szervezethez.¹⁷ Ezzel szemben a Rumbachutcai zsinagóga formailag a Pesti Izraelita Hitközséghez, azaz a neológiához tartozott, még ha rítusában és felépítésében ortodox jellegű volt is, és ezért sokan a mai napig a *status quo ante* irányzathoz sorolják.¹⁸ A Rumbach-zsinagógában nem szolgált Rabbiképzőben végzett rabbi¹⁹, szemben számos jelentős vidéki, intencionálisan valóban *status quo ante* hitközséggel.²⁰ Összefoglalva, az 1869-es kongresszusi szervezethez való csatlakozás kiindulópontként, támpontként szolgálhat a neológia meghatározásánál, azonban az alaposabb vizsgálat során érdemes túllépni ezen a dimenzióon.

16 Schweitzer József, *A Pécsi Izraelita Hitközség története* (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1966).

17 Schweitzer József, Egy különleges magyarországi zsidó közösség, a *status quo ante*. In: Gantner Brigitta Eszter és Schweitzer Gábor (szerk.), *„Új idea, új cél keresésére szorítanak bennünket”: Tanulmányok a zsidó történet-írásból* (Mórija könyvek 4; Universitas Kiadó – Judaica Alapítvány, 2005, pp. 134–141), különösen p. 135.

18 Budapesten nem létezett *status quo* hitközség (Schweitzer József, Egy különleges magyarországi zsidó közösség, p. 134). Egy elvetélt kísérletről lásd: Sz[abolcsi] M[iksa], *Községet csináló mészárosok és a fővárosi tanács*. In: *Egyenlőség* 8. évfolyam, 27. szám (1889. július 21.). Frojimovics (*i. m.*, p. 126., valamint pp. 131–134) a Rumbach utcai zsinagóga közösségéről mint egy olyan „pesti statusquo ante gyülekezet”-ről beszél, amely a „neológ hitközség keretén belül, nagyfokú autonómiát élvezve működött”.

19 Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Pusztai Viktória és Strbik Andrea, *A zsidó Budapest* (Budapest: Városháza és MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 185 (vol. 1). Frojimovics, *Szétszakadt történelem*, p. 133.

20 A korai időszakból említjük Kohlbach Bertalan rövid pályafutását Temesvárgyár város *status quo* hitközségében (1890–1896; vö. Oláh János: Kohlbach Bertalan, a folklorista. In: Kohlbach Bertalan, *A zsidó néprajzról*, Budapest: Gabbiano Print, 2007, pp. 7–32). A következő korszakból pedig emeljük ki Bernstein Bélát a nyíregyházi és Schlesinger Sámuel a debreceni *status quo ante* hitközségek élén.

Schweitzer professzor úr, a pécsi zsidó hitközség történetének kutatója, a neológia történetének alapos ismerője mindezzel a komplexitással a legmesszebbmenőkig tisztában volt. Éppen ezért feltűnő, hogy az interjúban a neológiát legelőször „rutinból” institutionálisan, az 1868–69-es kongresszusból kiindulva határozta meg, még ha néhány mondattal később a szakadást társadalomtörténeti kontextusba helyezte is. Tegyük hozzá, Professzor úr rutinját mindannyian osztjuk: a neológia mindenekelőtt egy hitközségi struktúra.

E mögött a „rutin” mögött legalább három okot lehet felfedezni. Az első ok univerzális emberi: az intézményrendszerek markáns határvonalakat húznak és dichotóm kategóriákat vezetnek be, szemben a többi, folytonos dimenzióval. Amint bekövetkezik egy skizma (egyházszakadás, pártszakadás, intézményesül egy diszciplináris szakadás, és így tovább), az institutionális szembenállás rövid időn belül maga mögé szorítja a korábbi komplex ellentétrendszereket. Sőt, felteszem, az institutionális szakadásoknak gyakran nem csupán következménye, de szinte akaratlanul a célja is az oppozíciók világossá tétele. Következésképpen az ortodox–neológ szakadást 1869 után nem lehet másképp látni, mint intézményi szakadást. Ösztönösen ezt tesszük, viszont a tudomány gyakran megköveteli tőlünk, hogy lépjünk túl elménk intuitív reakcióin.²¹

Másodszor, ez a rutin összefügg a neológia önképével is. A neológ „teológiai hagyomány” a hangsúlyt, önmaga meghatározása helyett, a zsidóság meghatározására fektette – ezen belül a neológia nem más, mint egy „maimonidesi arany középút” vagy kompromisszum a történelmi realitásokkal.²² A neológia és tágabban a pozitivistatörténeti judaizmus abban a historizáló módszerben határozható meg, amelynek révén, Heinrich Graetz nyomdokaiban, az egész zsidóságot igyekeztek meghatározni.²³ Ez az egyetlen, egy-

21 McCauley, Robert N, *Why Religion is Natural and Science is Not* (Oxford University Press, 2011).

22 Mind az arany középút, mind a kompromisszum kapcsán ld. Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 17.

23 Batnitzky, Leora, *How Judaism Became a Religion: An Introduction to Modern Jewish Thought* (Princeton University Press, 2011), pp. 43ff.

séges zsidóság akaratunk ellenére, partikuláris és akcidentális események miatt szakad pártokra. Következésképp a neológiát mint ezen partikuláris és akcidentális szempontok szerinti – röviden, az intézmények mentén történő – szakadás eredményét látatják.

Harmadrészt, volt egy olyan szempont is, amelyet a generációs különbségek folytán saját magam is csak későn értettem meg. A megoldáshoz a kulcsot Schweitzer professzornak az ortodoxiáról tett, számomra nagyon meglepő állításai adták meg, mint például a következő:

Elvileg a pillérek azonosak. A különbség az, hogy egy neológ hitközség mindenkit, aki igazolja, hogy ő halákhikusan zsidó, zsidó szülőtől, zsidó anyától származik (...), azt felveszi tagjának. Az ortodox hitközség azt veszi fel tagjának, aki bizonyítani tudja, hogy somér sábat és somér kásrut.²⁴

Életkoromnál fogva az elmúlt huszonöt évben talákoztam ortodoxiával, elsősorban izraeli és amerikai eredetű vallásos cionista és ultraortodox *kéruv*-mozgalmakkal, amelyek célja az, hogy mindenkit, aki halákhikus értelemben zsidó (zsidó anyától származik), közelebb vigyenek a(z ortodox) valláshoz. Városi legendák szintjén hallani olyan szélsőséges hangokról, amelyek nem tekintik zsidónak azt, aki nem tartja a vallás alapvető „pilléreit”; de ezek a hangok inkább tűnnek tanulatlan ultraortodoxok szélsőséges indulatainak, mintsem tudós rabbinikus véleménynek. Schweitzer professzor úr helyenként elejtett megjegyzései nagyon más képet festettek az ortodoxiáról, mint amelyet saját magam tapasztaltam. Mi a különbség oka?

Professzor úr hitközségi tagságról, a tagság kritériumairól beszélt. Bár tudja és említi, hogy halákhikus értelemben elegendő zsidó anyától származni (vagy betérni), Schweitzer professzor gondolkodásmódja akaratlanul mégis egy olyan világ nyomait őrzi, amelyben *izraelitának* lenni egy lehetséges érték volt a személyi adatok államilag nyilvántartott *vallás* rovatában. Ehhez pedig az szükségeltetett, hogy az illető valamely (ortodox, neológ, status quo) hitközségben nyilvántartásba vétessék. Hiába változott

24 Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 10.

meg a világ a zsidótörvények idején, és hiába nincs már a vallás államilag nyilvántartva közel hetven éve, zsidó valahol mégis az, aki hivatalosan zsidóként van vagy lehetne a hitközség által nyilvántartva. Ortodoxia és neológia között a különbség hajdan az volt, hogy eltértek egymástól a hitközségi tagság kritériumai, vagyis eltérőek voltak a zsidó felekezethez való tartozás feltételei; amit valahol zsigeri, nem halákhikus szinten úgy is érthetünk, hogy mástól tekinthető valaki zsidónak.²⁵

Ezzel szemben az én generációm számára, különösen Magyarországon, nem merül fel a hitközségi tagság kérdése. Itthon nagyon kevesen lesznek formálisan hitközségi tagok. Valaki nem attól zsidó, hogy tagja egy hitközségnek. Korosztályom legfőbb információforrása a zsidósággal kapcsolatban Izrael, és ott sem kell „hitközségi taggá” válni. Jóval kevesebbünknek van nyugat-európai és észak-amerikai tapasztalata, ahol a „bennszülöttek” jelentős része még mindig szinte automatikusan beiratkozik egy zsinagógai közösségbe, de a vendégek – tipikusan izraeliek és szegény kelet-európaiak – enélkül is szívesen lesznek látva. De még a helyiek közül is egyre többen tartják magukat *non-denominational*-nek és *post-denominational*-nek: „zsidó vagyok, de nem tartozom egyik irányzathoz sem, és még kevésbé egyik irányzat egyik zsinagógájához”. Ma már a vallás, és így a zsidóság is – túl annak halákhikus aspektusain –, sokkal inkább egyéni döntések eredményeképp megszülető identitásforma, mintsem egy rubrika az állami népeség-nyilvántartásban, ami a hitközségi tagnyilvántartás függvénye.

A NEOLÓGIA MINT ESZTÉTIKAI KATEGÓRIA

A neológia legjellemzőbb és legkönnyebben megfogható tulajdonságai, amelyek más irányzatoktól elválasztják, esztétikai jellegűek. Nem véletlen, hogy az 1929-es *Zsidó Lexikon* is ezekre az aspektusokra fókuszál a neológia meghatározása során:

25 És a gondolatmenet továbbvihető a betérőtől elvárt életvitelre is, vö. Biró, „A szívnek van két rekesze”, pp. 20–21.

Neológ (neológus), új elveket követő. A magyar kongresszusi zsidóságnak nem hivatalos, de jellemző elnevezése. Új hitelveket ugyan ez a párt nem vall hivatalosan, sőt rendszerint hangoztatja, hogy éppúgy, mint az orthodoxia, a Sulchan Aruch alapján áll, mindemellett tagadhatatlan, hogy számos tekintetben letért a hagyomány folytonosságának alapjáról, és itt-ott a Sulchan Aruchéről is. Főbb eltérések az orthodox ritustól a N. hitközségekben: az ornátus viselete, orgonakiséret, templomban való esketés, temetők díszítése, ének a temetésnél, a bibliarészeknek ethikai és esztétikai szempontból történő kiválogatása a tanításban, imák, piutok mellőzése, általában külsőleges esztétikai szempontok érvényesítése a vallásos életben, a régi hagyományok rovására.²⁶

A sor folytatható építészeti és belsőépítészeti elemekkel: a zsinagógák tornyaival és a tóraolvasó emelvény áthelyezésével. Ezek a Németországból elindult, Bécsen keresztül Magyarországra érkezett folyamatok a már említett társadalmiváltozásoknak, a tizenkilencedik századi polgárosodásnak a közvetlen következményei.²⁷ A polgárosodó zsidóság a mintaként szolgáló nyugat-európai keresztény polgárságtól nem csupán a foglalkozás-szerkezetet, a gazdasági és társadalmi struktúrákat, hanem az életformát, sőt az etikai és esztétikai értékeket is átvette. Schweitzer professzor úr ezeket „asszimilatorikus folyamatként” értékelte, és a meglehetősen elítélő *hukkat ha-goj* (‘a népek törvénye’) kifejezést használta.²⁸ Míg személy szerint én hajlandó lennék a történetesen keresztény hátterű polgárság esztétikai értékrendjéhez, ízlésvilágához történő hasonulást tisztán

26 Fényes Mór, „Neológ”. In: Ujvári Péter (szerk.). *Zsidó Lexikon* (Budapest: Pallas, 1929), p. 649.

27 A Schweitzer professzor által is osztott értelmezést részletesen kifejti: Silber, Michael, *The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Haskalah and Reform in Hungary*. In: Jacob Katz (ed.), *Toward Modernity: The European Jewish Model* (New Brunswick: Transaction Books, 1987, pp. 107–159).

28 Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 11.

polgárosodásnak tekinteni, érzésem szerint Professzor úr itt a vallási aspektust, a keresztény minták követését negatívumként értékelte.

Ennek ellenére Professzor úr kétségkívül azonosult a neológia legtöbb esztétikai újításával. A reverenda ambivalens megítélését magáévá tette, de személy szerint ő maga szívesen vette azt fel.²⁹ A sálszerű keskeny tálszt a hívek újításának nevezte, amelynek elterjedését a rabbik passzív módon elfogadták: ismét ambivalenciát vélek kihallani Professzor úr szavaiból. Ez a fajta ambivalencia nagyon élesen megjelenik az interjúban az orgona kapcsán: először határozottan elítéli („[e]rre nem lehet mit mondani, ez egy *chukesz ha-goj*”), majd két érvet is hoz mellette.³⁰

Ez az ambivalencia első ránézésre érthetetlen. A fiatalabb generáció számos tagja, főleg a *bál tsüvék*, akik vallástalan háttérből saját döntésük következtében fordultak (vissza) a valláshoz, azaz a neológia által legalább elméletben és az ortodoxia által a nyilvánosság előtt a gyakorlatban is betartott halákhához, nem értik meg ezt a kettősséget. Ugyanígy nem értették meg ezt a kettősséget azok az ortodox hátterű hívek és rabbik sem, akik a neológiában „kényelemszerető és feszélyezetten szemérmes híg-ortodoxiát” láttak, látnak.³¹ De azok a reformba hajló neológok sem, akiknek szemében az újítások értékesebbek a hagyománynál.

Schweitzer professzor úr családi háttérében kell a megoldást keresnünk. A példaképpül szolgáló nagyapa, Hoffer Ármin, szinte ortodox életvitelű rabbiként szolgált az orgonával felszerelt veszprémi neológ zsinagógában. Hoffer Ármin belső dilemmáit nem ismerjük, az unoka számára azonban az elméleti ellentmondást feloldotta a gyakorlatban létező minta. A jelenség nem szokatlan. Emlékezzünk vissza, a misnai korban is jogi hivatkozási alap volt a mesterektől ellesett gyakorlat. Analógiaként szolgálhat a peszahi maceszgombóc problémája (*brokkolás*) is. Adva van

29 Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 17.

30 Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 11. Lásd még alább, a neológiának a halákhához való viszonya kapcsán is.

31 A kifejezést (kritikusan) használja: Benoschofsky Imre, Izrael és a zsidóság. In: Szemere Samu (szerk.), *IMIT Évkönyv 1948* (Budapest, pp. 18–29), p. 20.

egy logikusnak tűnő gondolatmenet: ha a macesz nincs tökéletesen megsütve, akkor a meg nem sült lisztszemek vízben áztatva szigorúan tiltott hameccá válhatnak. Ez az érv manapság valóban sok, sőt egyre több ortodoxot győz meg, akik úgy döntenek, többé nem *brokkolnak* peszahkor. Viszont a szülői házban látott minta és a peszahi maceszgombóclevés „esztétikai” (gasztronómiai) élménye mások esetében ellensúlyt képez, és nem szigorítanak a logikusnak ható gondolatmenet nyomása alatt sem. Hasonlónak vélem azt, ahogy a Hoffer nagyapa által jelentett stabil neológ háttér ellensúlyt képezett Schweitzer professzor számára, ellentétben azon kollégáival, akik nem rendelkeztek ilyen háttérrel.

A liturgiai-esztétikai újítások közül a „rabbini áldás”, azaz a rabbi által a közösségre elmondott kohanita áldás (Num. 6:24–26) érdemel még néhány szót. Manapság a neológ zsinagógákban viszonylag gyakran áldja meg a rabbi a közösséget ezekkel a bibliai mondatokkal, ami szokatlan fejlemény a hagyományos liturgia szempontjából. Tradicionálisan a kohaniták szájából hangzik el ez az áldás a zsinagógában, még hozzá más liturgiai alkalmakkor, valamint a családfő szájából, a péntek esti asztalnál. A rabbinak a hagyományban nincs olyan „képessége”, nincs felhatalmazása arra, hogy „rabbini hatalmánál, tekintélyénél fogva” áldja meg a közösséget. A rabbi a zsinagógában egy az egyenlők között, olyan imádkozó, akinek történetesen nagyobb a tudása bizonyos kérdésekben. Következésképp kíváncsi voltam, Professzor úr mit gondol a rabbi szerepéről: a neológ rabbi mennyire „speciális ágens”,³² azaz a protestáns lelkészhez vagy a katolikus paphoz áll-e közelebb? Professzor úr válasza rendkívül meglepett: ő és kortársai, a vészkorszak utáni fiatal rabbinemzedék vezette be a „rabbini áldás” szokását a péntek esti istentisztelet végén. Az eredeti cél az volt, hogy a megárvult gyermekek úgy érezzék, megkapják a péntek esti apai áldást, tehát a közösség rabbija még mint pótapa szerepelt. Később ez az áldás már áterjedt az egész közösségre, és nem csak péntek este hangzott el: így vált a pótapából pótkohanita,

32 Lawson, E. Thomas, and McCauley Robert N., *Rethinking Religion: Connecting Culture and Cognition* (Cambridge University Press, 1990).

különösen olyan közösségekben, ahol a kohániták már nem mindig tudták ellátni funkciójukat.

A KÖZÖSSÉG VALLÁSGYAKORLATÁNAK FORMÁI

A neológiának egy másik visszatérő meghatározása az, hogy az ortodoxia és a reform között álló irányzat. „Liberális ortodoxia (...) Az ortodoxiánál liberálisabb, a reformnál ortodoxabb. *Svil há-záháv* – ’az arany középút’, Maimunit idézve” – hangzik Professzor úr válasza.³³ Más definíciók a reformzsidóság részeként, annak tradicionálisabb ágaként határozzák meg a neológ zsidóságot. Így például az *Encyclopaedia Judaica*: „Neology (Neologism), unofficial name of the communities in Hungary belonging to the Reform movement” (Neológia [Neologizmus], a reformmozgalomhoz tartozó magyarországi közösségek nem hivatalos elnevezése).³⁴ Az angol nyelvű Wikipédia szerzőinek kollektív meghatározása szerint „mild reform movement” („mérsékelt reformmozgalom”),³⁵ míg a héber nyelvűen קהילות יהודיות מודרניות המשתייכות לקצה השמרני של מגמות הרפורמה ביהדות („modern zsidó közösségek, amelyek a reformzsidóság hagyományörző széléhez tartoznak”).³⁶

Ez a meghatározás leginkább a vallásgyakorlat formáira, a halákhára vonatkozik, azaz a zsidó vallás legmarkánsabb aspektusára. A vallásgyakorlat kérdését három alkérdésre érdemes bontani: a vallási specialista (a rabbi, a kántor, a tanító, a sahter) vallásgyakorlatára, a szakrális térben (zsinagógában, temetőben) és

33 Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 17.

34 Yaron, Baruch, Neology. In: Michael Berenbaum and Fred Skolnik (eds.), *Encyclopaedia Judaica*. 2nd ed. vol. 15, Detroit: Macmillan Reference USA, 2007 pp. 73–74).

35 Neolog Judaism. In: *Wikipedia*. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Neolog_Judaism. (Letöltve: 2012. augusztus 29.)

36 Jahadut neologit. In: *Wikipedia*. URL: http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%99%D7%94%D7%93%D7%95%D7%AA_%D7%A0%D7%90%D7%95%D7%9C%D7%95%D7%92%D7%99%D7%AA. (Letöltve: 2012. augusztus 29.)

közösségi alkalmakkor megfigyelhető vallásgyakorlatra, valamint a laikus hívek hétköznapi vallásgyakorlatára.

A neológ vallási specialistákkal szemben elvárás a közösség és a kollégák részéről a szigorú halákhikus életvitel, akárcsak az ortodoxia tagjaival szemben. Kérdésemre, miszerint lehet-e valaki úgy neológ rabbi, hogy nem tartja a szombatot, Professzor úr így válaszolt: „Nem vizsgálunk mi senkit. (...) Hanem abban a jóhiszemben vagyunk, hogy aki erre a pályára ment, aki elvégezte a Rabbiképzőt, és felavatták rabbivá, az ennek megfelelően él. Vagyis pontosan megtartja a halákhát.” Ebben a kontextusban, akárcsak az ortodoxiában, nem illik arról beszélni, ha valaki (például szűkebb körben) nem pontosan felel meg az elvárásoknak. „A gyakorlat azt mutatja, hogy a mai neológ rabbik igen ortodoxul élnek” – érezte szükségét hozzátenni Professzor úr.³⁷ Arról, hogy például Hoffer Ármin jó barátja, Heller Bernát magával hozta szombatontként az imakönyvét a Csáky utcai zsinagógába, pályafutása korábbi szakaszában, középiskolai tanárként pedig „szombatontként tanított, de nem írt,” már az interjú után, más összefüggésben beszélt nekem Professzor úr.

A közösségi alkalmak során, különösen ha ezek szakrális térben (a zsinagógában) és szakrális időben (szombaton, ünnepnap) zajlanak, a laikus hívek is törekszenek a szabályok betartására. Azonban itt már szélesedik a tolerált vallásgyakorlat spektruma. Professzor úr példája a bőrcipő tilalma jom kippur napján: „A neológ rabbi nem vesz tudomást arról, hogy az illető cipőben van vagy papucsban. Egy ortodox templomban nem hívnak fel a Tórához jomkiperkor olyat, aki bőrcipőben van.”³⁸ Nagymamám szörnyülködve emlékezett vissza egy ismerősére, aki a bajai neológ zsinagógában szombaton elővett egy tollat és írt: vagyis az írás szombaton tabu, de nem megdönthetetlen tabu volt.

Ezek a közösségi alkalmak – szakrális térben és szakrális időben, a vallási specialista jelenlétében – jelentették a neológ közösség sok tagja számára azt a pillanatot, amelyben megélhették a zsidóságukat. Ha a hét hat és fél napján háttérbe szorult is számukra a vallás,

37 Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 16.

38 Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 11.

péntek este és szombat reggel a zsinagógában és esetleg a családi asztalnál, valamint a nagyünnepek és az emberi élet fordulópontjaihoz kapcsolódó rítusok során előtérbe kerülhetett a zsidóságuk. A neológjáról Professzor úrral a következőképp fogalmaztunk cikk-kezdeményünkben: „Közösségi teret hoz létre azok részére, akik életüknek csupán egy kisebb szeletében élik meg zsidó identitásukat. Akik nem akarják *mi-boker ad erev* (reggeltől estig) a vallásukat gyakorolni, akik számára az élet egyéb aspektusai – így például a szakmai karrier, a kultúra vagy a társasági kapcsolatok a szélesebb, nem-zsidó társadalommal – fontosabbak, azonban alkalmanként a zsidó identitásukat is ki akarják fejezni vallási formában.” Mivel azonban a neológia a zsidó vallás hagyományos formáit fogadja el, nincs ellentmondás, ha valaki a hétköznapi életben teljesen eltávolodott a vallástól, viszont szakrális kontextusban magasra helyezi a mércét önmaga, mások és különösen a vallási specialista számára.

A vallásgyakorlat intenzitása a neológ hívek hétköznapi életében rendkívül széles spektrumot fed le, és ez így volt a neológia korábbi története során is. A jelenség ismert, jól dokumentált. Ritkábban esik szó arról, hogy ez a heterogenitás mikroszinten is gyakran megjelent: például az olyan esetekről, amikor a konzervatív családból származó, kóser háztartást vezető feleség mellett a férj csak szombatoként járt a zsinagógába (esetleg akkor is csak a feleség és a környezet elvárásait teljesítendő), vagy fordítva, inkább a férj számára volt fontos a vallás, mint a feleség számára. Amint arra már utaltunk, Schweitzer professzor úr fiatalkorát is egy hasonló szituáció jellemezte: a szinte ortodox anyai nagyapa és nagymama, akik nevelték, és a „[n]em volt különösebben vallásos (...) [j]ó neológ zsidó”³⁹ édesapa, aki alkalmanként elvitte a kisfiút sétálni. Ami a külső szemlélő számára ellentmondásnak tűnik, az annak, aki ebbe nő bele, a heterogén világ természetes komplexitása.

Így érthetjük meg, hogy bár Professzor úr halákhikus világnézete a maximálisan „ortodox” Hoffer nagypapa szigorát követte, ugyanakkor rendkívül toleráns volt a Schweitzer papához hason-

39 Kertész, *Nehéz zsidónak lenni*, p. 30.

lón polgári foglalkozást űző, asszimilált életformát folytató hívek irányában. Félkész cikkünkben Schweitzer professzor úrral úgy fogalmaztunk volna, hogy a neológ vallásosság lényege a beilleszkedés a polgári társadalomba: nem csupán külsőségekben, de magatartásban, a mindennapok és az ünnepnapok kialakítása szempontjából is. A neológia, Professzor úr szavaival, a Mendelssohn-féle programot követte: „Légy zsidó a házában, és ember a társadalomban.”

Mit jelent a beilleszkedés a társadalomba „az ünnepnapok kialakítása szempontjából”? Korosztályom számára nem magától értetődő, hogy Schweitzer professzor úr még egy olyan világról beszél, amelyben a szombat tanítási és munkanap volt. Hacsak nem volt az illető magánzó vagy hitközségi alkalmazott, úgy kellett berendezkednie, hogy szombaton is dolgoznia kellett. Nagyünnepeken még szabadságot vett ki, gyermekét sem küldte iskolába.⁴⁰ De peszahkor és szukkotkor már nem maradhatott távol túl sokat, és azt sem tehetette meg, „hogy szombaton, amikor a legtöbb vásárlás van, ő bezárja a boltját”.⁴¹

Bizonyos foglalkozásokban köztes megoldásokat lehetett találni. Konzervatívabb családok gyermekei szombaton nem írtak az iskolában,⁴² mint ahogy Schweitzer professzor úr elmondása szerint a fiatal Heller Bernát sem, amikor középiskolában oktatott. Más foglalkozások esetén ilyen megoldás nem lehetséges – állította Professzor úr –, és ezért „a neológia bár a zsidóság alapelveinek tartja [a sabbati munkatiltalmat], de hallgatólagosan tudomásul veszi a szombat nem szigorú megtartását. (...) A neológ rabbik jellemzően nem prédikáltak a szombat ortodox értelemben vett megőrzéséről annak érdekében, hogy híveiket ne hozzák konfliktushelyzetbe: se társadalmi környezetükkel, a realitásokkal, se saját lelkiismeretük-

40 Lásd például Schweitzer professzor visszaemlékezéseit a Szemere utcai iskoláról: Kertész, *Nehéz zsidónak lenni*, p. 44.

41 Vö. Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 27.

42 Így a Szemere utcai elemi iskolában Schweitzer professzor úr sem: „Nagyapám azért engedte, hogy ide járjak, mert szombaton egy Rosenbaum nevű ortodox fiú és én az írás alól fel voltunk mentve.” (Kertész, *Nehéz zsidónak lenni*, p. 44.)

kel. Hasonlóképpen, az étkezési törvények jelentőségét sem hangsúlyozta a rabbi, hiszen hiába vágtak a rituális metszők az ortodox kritériumok szerint, ha a közösség egy része nem követte a kóser-ság szabályait. A neológ rabbi inkább a zsidó történelemlről, a zsidó etikáról, a közösségtudatról, a szolidaritásról, a lelkiismeret problémáiról prédikált.⁴³

A neológiát mint vallásgyakorlatot e szavakkal összegzi Schweitzer professzor úr: „A zsidóság minden lényeges elvének vallása, elvileg gyakorlása, gyakorlatilag engedmények tétele az idő parancsainak.”⁴⁴

NEOLÓG HALÁKHUS DÖNTÉSI MÓDSZER

Utóbbi meghatározást e szavakkal folytatja: „Én például nem mondhatom, hogy ha valaki szombaton bemegy az irodába, akkor ő rossz zsidó. Ilyen a világ, ilyenek a körülmények. Meg kell élnie. De ha valaki már rosesóne-jankiperkor kinyit, akkor az már egy 'bitang': elszakadt tőlünk.” Ezen a ponton rákérdeztem, hol a határ az 'ilyen a világ' és a 'bitang' esetei között. A publikált interjúban azt válaszolja, hogy nem tud senkiről, aki hivatalosan határt szabott volna.

A neológia viszonya a halákhához ambivalens. Egyrészt, intézményi értelemben, a neológia akkor jött létre, amikor az 1868–69-es kongresszus haladó képviselői elutasították a Sulhan Arukhra történő hivatkozást az új országos szervezet alapszabályában. Ugyanakkor, ahogyan azt Fényes Mór az 1929-es *Zsidó Lexikon* már

43 Idézet a tervezett közös cikkünkéből, amelyben a megfogalmazás alapvetően tőlem származik, de követtem Schweitzer professzor úr véleményét, és sok esetben szóhasználatát is.

44 Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 17. Tegyük ide egy fiatalabb generációból Lówy Tamás, ortodox származású neológ rabbi szavait is a MAZSIHISZ 2000. áprilisi, a Szim Salom reformközösség felvételét elutasító közgyűlésén: „a neológ hagyomány nem tér el az ortodoxtól, a különbség csupán abban van, mennyire tartják meg a hívek a halákhát” (Vári György, *A Mazsihisz és kihívója* – Igazodók, *Magyar Narancs*, 2010. szeptember 16.).

idézett szócikkében is írja, a neológia számos képviselője „rendszerint hangoztatja, hogy éppúgy, mint az orthodoxia, a Sulchan Aruch alapján áll” – még akkor is, ha „tagadhatatlan, hogy számos tekintetben letért a hagyomány folytonosságának alapjáról és itt ott a Sulchan Aruchéról is”. Guttmann Mihály híres pamfletjében⁴⁵ nagyon precízen mutatja be a laikusok számára a Sulhan Arukh szerepének komplex voltát, ami egyaránt érvényes a neológiára és az ortodoxiára. Schweitzer professzor úr számos alkalommal hangsúlyozta nekem, hogy a Rabbiképző nagy talmudistái – Hoffer Ármint és Roth Ernőt emelte ki – az ortodox rabbikéval összemérhető tudással felvértezve, hasonló módszereket követve, ugyanazokra a következtetésekre jutottak egyes halákhikus kérdésekben. Professzor úr kedvenc példája Hoffer Ármin azon döntése volt, amelyben megtiltotta az elektromos árammal történő kábítást („*al jedei himum elektri*” – szokta idézni) a rituális vágás során.

Professzor úr értelmezése tehát – és ebben úgy tűnik, követte az elmúlt százötven év hagyományát – az, hogy nincs külön neológ halákha. A neológia „[h]alákhikusan elvileg majdnem azonos az ortodoxiával. Az ortodoxiának és a neológiának egyaránt pillérje a sábosz és a kásrusz. Az ortodoxiának praktice, és a neológiának elvileg. Nem fog találni olyan neológ rabbit, aki – ugyan tudja, hogy a hívei nem tartanak sáboszt és nem tartanak kásruszt – azt mondaná, hogy ezek nem pillérek” – szögezte le mindjárt az interjú elején.⁴⁶ A Schweitzer-típusú neológia ehhez a szigorú, kvázi-ortodox, nagyapai mércéhez képest maximálisan toleráns az édesapjához hasonlóan polgárosult, polgári foglalkozást űző és polgári életmódot folytató „jó neológ zsidók” iránt.

A rabbinak azonban ahhoz, hogy ez a kettősség ne keltsen feszültséget, ne okozzon kognitív disszonanciát benne, különleges jellemmel kell bírnia. Schweitzer professzor esetében amellet érveltem, hogy talán az apai és a nagyapai minta különbözősége

45 G[uttmann] M[ihály], *A Sulchan Aruch és a magyar zsidóság: Néhány alkalmi észrevétel az izraelita vallásfelekezet napirenden levő egyik kérdéséhez* (Budapest, 1913).

46 Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 10. A 12. oldalon a körülmetéléssel bővíti még a „pillérek” körét.

lehetett a gyökere ennek az elfogadó attitűdnek. Az interjúban elmagyarázza azt is, milyen stratégiával oldja meg egy neológ rabbi (azaz ő maga) ezt a konfliktust: „Úgy, hogy nem foglal állást. Nem mondja, hogy ’miután ti nem tartjátok meg a szombatot, nem vagytok zsidók’. Hanem arról prédikál, hogy milyen hatalmas dolog volt a szombat szociális jelentősége 3000 évvel ezelőtt, és milyen összetartó erő, ha péntek este együtt van a család.”

Számos kollégája számára a hallgatás nem elfogadható stratégia. Míg az ortodoxia a társadalmi viszonyokat – a foglalkozásszerkezetet, a településszerkezetet, a köser infrastruktúrát – alakítja a halákhikus életforma igényeihez, addig az amerikai *conservative* mozgalom (amelyre irányuló kérdésem elől kitért Professzor úr) a halákhát alakítja a társadalmi viszonyokhoz.⁴⁷ A társadalmi viszonyok halákhikus kötöttségei éppen annyira nem előzmény nélküliek a zsidó történelemben, mint a halákha (finom és rejtett) újraértelmezése társadalmi nyomás alatt.⁴⁸ A Schweitzer-féle hallgatás, a széttartó elmélet és gyakorlat csendes tudomásulvétele valószínűleg szintén sok rabbi életélménye volt minden korban. Az azonban már szinte példa nélküli, hogy egy irányzat erre a divergenciára építse az identitását.

És valóban, a neológián belül kimutatható egy másik irány, amely – hasonlóan az amerikai *conservative* mozgalomhoz, ha nem is annyira radikális formában – a hagyományos halákha rendszerén belül keresi a gyakorlat legitimálásának lehetőségeit. Erre is láthatunk példát a 2012-es interjúban, mégpedig az orgona kapcsán,⁴⁹ amelynek védelmében a neológia érvei száz éve változtalanok.⁵⁰ Az első érv abból indul ki, hogy a hangszeren való játék szombati rabbinikus tilalma abból ered, hogy az esetlegesen el-

47 A klasszikus példa az az 1950-ben kiadott responsum, amely a középosztálybeli zsidó lakosság kis népsűrűségű külvárosokba történő költözése következtében engedélyezte a gépjárművel történő zsinagógába utazást szombaton. (*Proceedings of the Rabbinical Assembly*, Vol. 14 [1950], pp. 112–188.)

48 Jacob Katz, *The „Shabbes Goy”: A Study in Halakhic Flexibility* (Philadelphia–New York: JPS, 1989), különösen pp. 240–241.

49 Biró, „A szívnek van két rekesze”, p. 11.

50 Vö. G[uttmann] M[ihály], *A Sulchan Áruach és a magyar zsidóság*.

romló hangszer megjavítása az „[utolsó] kalapácsütés” nevű tiltott tevékenységkategóriába esne. Ezzel szemben ha egy orgona romlik el, azt a zenész nem tudja szakember nélkül megjavítani. Márpedig nincs értelme rabbinikusan megtiltani a játékot egy olyan hangszeren, amelyet nem lehet „figyelmetlenségéből” megjavítani, megszegve ezáltal a szombatot. A második érv a *hiddur micva* fogalmára épít, amely szerint támogatandó a hozzáadott esztétikai érték – például kegytárgyak esetén az iparművészeti, esetünkben pedig a zenei szépség – a parancsolatok végrehajtása során. A harmadik érv szerint nem zsidó orgonált a (legtöbb) neológ zsinagógában. A negyedik pedig az, hogy a modern kort megelőző időkből is találunk példákat hangszeres zenére a zsinagógában, sőt már a jeruzsálemi Szentélyben is.

Az első érv tartalmazza a legtisztább halákhikus gondolatmenetet. A nyitott kérdés a következő: ha adva van egy régi, bevett és rögzült gyakorlat, és adva van egy indok, amely a gyakorlatnak állítólagosan az eredete, valamint az eredeti indok ma már valamely szituációra nem alkalmazható, akkor megváltoztatható-e a rögzült gyakorlat. A progresszív felfogás bármikor hivatkozhat arra, hogy egy-egy szabály csak akkor és addig alkalmazható, ha és amíg a szabály eredetileg deklarált oka, célja érvényes. Ezzel szemben a konzervatívabb (ortodoxabb) felfogás szerint a rögzült gyakorlat megőrzése önmagában is érték: ha nem valamilyen indokkal bevezetett törvényként, akkor az elterjedtsége révén szinte törvénynyé vált szokásként. A pozitívista-történeti neológia a zsidó vallást szerves történelmi fejlődés eredményének tekinti, amelynek során valóban gyakran merevedtek szokások törvényekké, így az ortodox érvelés nem vethető azonnal el. Az ortodoxia pedig a források tisztelete miatt nem ignorálhatja a gyakorlat forrásokban lefektetett indokait. Itt tehát két, ellentétes érvelés feszül egymásnak.

A feszültség feloldását segítené, az érvelés retorikáját alátámasztaná, ha az eredeti indok megszűnésén kívül találnánk egyéb motívációt is az elterjedt szokás megváltoztatására. A konzervatív ízlésű, ortodoxabb rétegnek nincs oka a változtatásra. Ők az esztétikai értékrendjüket azon *Hatam Szofér*-i jelszó – azaz retorikai eszköz, és valójában nem halákhikus elv – segítségével „halakhizálták”,

amely szerint minden újítás tórai tilalomba ütközik. De azokban a közösségekben, amelyekben esetleg „G. M.” pamfletjét megelőzően már egy-két generáció óta volt orgonás istentisztelet, a bevett szokáshoz való ragaszkodás már nem érv. Nekik, a polgárosodó, a korabeli zenei ízlést átvevő, progresszív rétegnek nagyon is van oka az orgona bevezetésére vagy megtartására, és esztétikai értékrendjüket a halákha nyelvében a *hiddur micva* fogalmával fejezhetik ki.

A *hiddur micva* fogalmára való utalás azonban – amelyet Schweitzer professzor említ, a talmudista, halakhista Guttman Mihály viszont nem véletlenül nem – önmagában nem oldhatja fel egy rabbinikus tilalmat. És még kevésbé a pogány szokások átvételére vonatkozó tórai tilalmat, amit Schweitzer professzor úrnak az interjúban elhangzó szavai implikálnának. A Hoffer unoka mintha nem is akarna legitimálni az orgonát, csupán arra keresné az érveket, miért kevésbé súlyos a tilalom, és így – egy polgárosult jogásznak a modern európai értékeken felnőtt fiaként – miért tolerálja azt.

Alternatív megoldás lenne azt állítani, hogy a neológia, ellentétben az ortodoxiával, nagyon erős érvek fogadja el a *hiddur micvára* történő hivatkozást, amely így akár „felülüthet” rabbinikus tilalmakat is. Tudtommal ilyen „neológ halákhikus rendszert” senki nem dolgozott ki, és az ellentmondana annak a felfogásnak, amely szerint nem válik külön a neológ és az ortodox halákha.

A harmadik érv a nem zsidó alkalmazása: éppen ez a terület ad alkalmat Jacob Katz számára a halákha „rugalmasságának” bemutatására.⁵¹ Az érv azonban két ponton is sántít. Egyrészt, ahogy arra Professzor úr is finoman utalt, nem feltétlenül volt igaz, hogy mindig és mindenhol nem zsidó játszott az orgonán. Másrészt felmerül a *marit ajin* problémája: a zsinagógába látogató nem feltétlenül tudja, hogy nem zsidó ül az orgona mögött, és így azt hiheti, a közösség éppen megszegi a szombatot. Professzor úr erre azt válaszolta, hogy például Veszprémben közismert volt, hogy a székesegyház orgonistája játszott a zsinagógában is.

A negyedik érv szerint már a modern kor és a reformzsidóság megjelenése előtti korból is vannak adatok orgona vagy más hang-

51 Katz, *The „Shabbes Goy”*.

szerek zsinagógai használatáról. Bár önmagukban ezek az adatok nem értelmezhetők halákhikus érvként, a közösség számára mégis fontos retorikai muníciót szolgáltatathatott. Ugyanis a neológiát szoros kapcsolat fűzte a történelemhez.

A TUDOMÁNYHOZ FÜZŐDŐ VISZONY

A neológia a zsidó kontextusban Heinrich Graetz nevéhez köthető pozitivisták történelmi iskola és az ahhoz kapcsolódó Zacharias Frankel-féle mérsékelt reform⁵² magyar ágaként is felfogható. Ez az irányzat a kortárs zsidóságot egy háromezer éves, szerves történelmi folyamat termékeként értelmezte. A Geiger-féle reformmal ellentétben a pozitivisták történelmi zsidóság a folyamat minden állomását egyaránt értékesnek tekintette, miközben elvetette az ortodoxia ahistorikus szemléletmódját is.

Emiatt lehetett retorikai jelentősége annak, amikor „G. M.” a zsinagógai zene középkori precedenseiről írt. Schweitzer professzor szavaiban is lépten-nyomon felbukkan a történelmi szemlélet, tudományos munkássága is leginkább historiográfiai.⁵³ A történész „doktor-rabbik nagy nemzedékét” Frojimovics Kinga dolgozta fel

52 Batnitzky, *How Judaism Became a Religion*, pp. 43–48.

53 Amikor saját nyelvészeti munkámról faggatott, leginkább történelmi nyelvészeti kérdéseket tett fel. Érthető, hiszen tanulmányai során, de valószínűleg azóta is, a hagyományos, a szövegértelmezést segítő „filológiai nyelvészet” mellett a nyelvtörténet lehetett az a tudományág, amellyel „modernként” találkozhatott. A nyelvészeti, majd később az irodalomtudományi, bibliatudományi strukturalizmus nem juthatott el hozzá. A történettudományban azonban megismerte a huszadik század második felét meghatározó társadalomtörténelmi megközelítéseket. Például az interjú hangfelvételén ezt találjuk (1:00-nél): „ha egy kicsit modern szemmel nézzük ezt a kiegyezést, akkor tulajdonképpen az arisztokraták, az uralkodó osztályok megegyeztek ebben a dualista formában, és meg kell mondani, hogy annak ellenére, hogy Magyarországon sok szegény volt, és sok szegény zsidó volt, ez a dualista Magyarország a magyar zsidó polgárság számára nagy felívelés volt.”

„a tudós 'doktor-rabbik' által meghonosított hagyomány kimagasló képviselőjének” ajánlott kötetben.⁵⁴

Korábban bemutattam azonban, hol húzódnak a neológia historicizmusának a határai.⁵⁵ A bibliakritikához való viszonyra fókuszálva és jelentős részben Schweitzer professzor úr megnyilatkozásait is felhasználva, amellet érveltem, hogy a neológiát egyfajta *duplex veritas*, pontosabban szólva, „sesquiveritas” („másfél igazság”) világkép jellemezte. A nagy nyilvánosság előtt, a vallási szférában a hagyományos, míg a szűkebb körben művelt intellektuális szférában a tudományos felfogással azonosult. A hagyomány állításait sokkal bátrabban vállalta fel, mint a tudománynak a hagyománnyal esetleg ellentétes állításait.

Professzor úr az interjúban a bibliakritikát először kimondottan nem zsidó tudománynak tartotta, amelyről a rabbijelöltek csak azért tanultak, mert illett ezekről tudniuk. De ahogy folytattuk a beszélgetést, ahogy áthelyeződött a hangsúly a neológia külső reprezentációjáról az intellektuális síkra, úgy fogadott el Professzor úr egyre több bibliakritikai állítást igaznak. A neológia számára a határpont Proto-Jesája és Deutero-Jesája megkülönböztetése: az ennél keményebb, főleg a Pentateuchust érintő kritikát ismeri, de elutasítja. De még az enyhébb bibliakritikának sincs feltétlenül helye a prédikációban és a hittanórán.

Máskor, amikor egy-egy szokásról, törvényről beszélgettünk, ismét vagy még inkább sikerült ambivalens helyzetbe hoznom Professzor urat. A hagyományos és a tudományos nézőpont között ingadozott. Úgy oszcillált az *émikus* és az *étikus* perspektíva között, mint amikor egy kétértelmű gestaltpszichológiai képet nézegetünk, és a szemünk, illetve az agyunk ugrándozik az egyik lehetséges értelmezésről a másikra, majd vissza. Bármely vallási jelenség kapcsán egyszerre merült fel benne annak hagyományos, belső értel-

54 Frojimovics Kinga: A „doktor-rabbik” nagy nemzedéke Magyarországon: a neológ identitás kialakítása a történetíráson keresztül. In: Zsengellér József (szerk.): *Széfer Jóséf: A tanítványok tanulmánykötete a tanítómester (Rabbi), Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére, 80. születésnapja alkalmából* (Budapest: Open Art, 2002, pp. 221–239.). Idézet a cikk ajánlásából.

55 Biró, Szeminárium és bibliakritika, p. 243.

mezése, valamint a kívülről érkezett vallástörténész interpretációja. A kontextus, jelen esetben az interjúkészítő provokatív kérdése jelentette azt a löketet, amely átlendítette őt a „Gestalt-kép egyik értelmezéséből” a másikba, majd vissza.

Professzor úr érezhetően bensőségebb viszonyt ápolt az émikus nézőponttal. Az étikus perspektívát ismerte, de nem azonosult vele, viszont tekintélyt tulajdonított neki. Többről volt szó, mint hogy praktikus okokból szükségesnek tartotta volna mások álláspontjának ismeretét. Többről volt szó, mint hogy a modern világ elvárásai miatt ismerte volna el a tudományt, mint értéket. Az étikus perspektívát a lehető legőszintébb módon valódinak tartotta... és mégsem érezte magáénak.

És valóban, a neológia paradoxona a következő: a *Wissenschaft des Judentums*, és azon belül a pozitivistá történeti iskola, pozitivistá módon a külső, objektívnak gondolt étikus szemléletet várja el híveitől. Azaz ezt az étikus szemléletet kellene émikussá tenni. Az önreflexiót interiorizálni. Nem csupán a hagyománnyal, de annak kritikájával is azonosulni. És mivel ennek a történeti szemléletnek az eredményei összeütközhetnek a meglévő, hagyományos émikus felfogással, az ütközés kognitív disszonanciát eredményez. Vajon lehet-e az önmagunkra tett kritikus reflexióból identitást konstruálni? Méghozzá csoportidentitást?

VÁLASZ A 19., A 20. ÉS A 21. SZÁZAD TÖRTÉNELMÉRE

Vajon a múlt pozitivistá történeti kutatása hozzásegítette a korabeli zsidókat ahhoz, hogy olyan identitásra tegyenek szert, amely felvértezi őket koruk kihívásaival szemben? A neológia tizenkilencedik századi sikerei azt sugallják, hogy igen, a polgárosodás társadalmi fordulataira adekvát válaszokat adott a neológia. Azonban a huszadik és a huszonegyedik század újabb és újabb kihívások elé állította a zsidóságot.

A korai neológia válasza a vallási formák mérsékelt megreformálása volt, majd észrevétlenül stratégiát váltott. Az új válasz a (viszonylag) hagyományos formák megőrzése lett, de csupán az élet

DR. VIZI E. SZILVESZTER

Az MTA korábbi, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat tiszteletbeli és a Magyar Atlanti Tanács jelenlegi elnöke. Kutatóorvos, négyszázötven tudományos dolgozat és számos könyv szerzője. Többek között az Erdő Péter – Schweitzer József – Vizi E. Szilveszter: Hit, erkölcs, tudomány című kiadvány magyar és német kiadásának egyik szerzője. Több külföldi tudományos akadémia tiszteletbeli és rendes tagja. Hazai és külföldi kitüntetései között a Széchenyi-nagydíj, a Corvin-lánc és a George Washington-díj is szerepel.

DR. BIRÓ TAMÁS

Hebraista-nyelvész. Fizikát és elméleti nyelvészetet az ELTE-n, hebraisztikát az ELTE-n és a jeruzsálemi Héber Egyetem Rothberg Nemzetközi Iskolájában tanult. Doktori fokozatát Hollandiában, a Groningeni Egyetemen szerezte számítógépes nyelvészetből. Az Amszterdami Egyetemen a Holland Tudományos Kutatási Alap (NWO) és a Rothschild Alapítvány által finanszírozott projektekben kutatott, majd egy évig oktatott a Yale-en. 2014 óta tudományos főmunkatárs az ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszékén.

DR. FODOR GYÖRGY

Görögkatolikus pap, orientalista, hebraista, egyetemi tanár, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának dékánja, a Magyar Hebraisztikai Társaság tagja. Számos magyar és idegen nyelvű tanulmány, monográfia szerzője. Fő kutatási területei: az ószövetségi eszkatológia, az ószövetségi apokaliptika, a Korán és a Biblia tanításának komparatív bemutatása, a keresztény kultúra és az iszlám kölcsönhatása, az intertestamentális kor forrásszövegeinek elemzése, valamint az arab nyelven íródott keresztény teológiai szövegek vizsgálata.

DR. HACK MÁRTA

Teológus, hebraista. 1993-ban végzett az ELTE BTK hebraisztika szakán. A Szent Pál Akadémia docense, az Ókori Nyelvek Tanszék vezetője, ahol héber nyelvet és exegézist oktat. A Magyar Hebraisztikai Társaság rendes tagja. PhD-fokozatát az OR-ZSE Zsidó Vallástudományi Doktori Iskolájában 2007-ben szerezte meg Stílus és verselés Salamon Példabeszédeiben c. értekezésével. Kutatási területe a bibliai bölcsességirodalom, ezen belül a héber másál műfajának stílusnyelvészeti vizsgálata. Az Új Exodus teológiai és hitéleti folyóirat főmunkatársa, amelynek hasábjain 2016-ban Jóel és Jónás próféta könyvének új fordítását adta közre.

SCHMELZER HERMANN IMRE

Nyugalmazott rabbi (St. Gallen), egyetemi docens, Scheiber Sándor-díjas. Fő kutatási területe a héber irodalom, a zsidó történelem és a bibliográfiatörténet.

DR. SCHÓNER ALFRÉD

Főrabbi, a Hegedűs Gyula utcai zsinagóga főabbija, az OR-ZSE rektora, a Szentírás- és Talmudtudományi Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára. 1990–1998 között a Haifai Egyetemen, a Michlelet Lewinsky Tanárképző Főiskola és a jeruzsálemi Schechter Institute of Jewish Studies oktatójaként tanított. 1997-ben az ELTE-n művészettörténetből habilitált. A Scheiber Sándor-díj szakmai bizottságának elnöke, közel száz közlemény szerzője. Fő kutatási területe a Szentírás, a posztbiblikus irodalom, a késő ókori zsidó mozaikművészet és a zsidó ikonográfia.

DR. SZATHMÁRY BÉLA

A Sárospataki Református Teológiai Akadémia habilitált egyetemi tanára, a Tiszáninnen Református Egyházkerület Egyházzogi Kutatóintézetének igazgatója. Kutatási területe az állam és az egyházak kapcsolata és a református felekezeti egyházjog.

DR. ZSENGELLÉR JÓZSEF

A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának dékánja, a Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára, teológus, hebraista. Kutatási területe az ókori zsidó vallástörténet, a korai zsidó irodalom, az ószövetségi kánontörténet, a szamaritánus irodalom- és vallástörténet, a reformáció korabeli hebraisztika, a dualizmus korabeli hebraisztika.

Tartalomjegyzék

A szerkesztőbizottság előszava	5
LOVÁSZ LÁSZLÓ: Köszöntő	7
HEISLER ANDRÁS: Köszöntő.....	9
ERDŐ PÉTER: Tisztelet az idősebb testvérnek	12
FRÖLICH RÓBERT: Emléktöredékek Schweitzer Józsefről	16
KOMORÓCZY GÉZA: A Gáon: egy korszak rabbija Emlékbeszéd és heszpéd Schweitzer József felett.....	19
SCHWEITZER GÁBOR: Rabbi, tanító és történész – a fiú szemével.....	39
TURÁN TAMÁS: Neológ ideológia	45
FRÖHLICH IDA: A Biblia Qumránban.....	55
KARASSZON ISTVÁN: Még egyszer: Qóhelet és a filozófia	65
LICHTMANN TAMÁS: Egy igaz ember (Emlékezés Schweitzer Józsefre, a tudós tanárra, a párbeszéd emberére).....	100

BÁNYAI VIKTÓRIA: Zsidó iskolák és gyerekintézmények a Holokauszt után – Pécs példája.....	111
VIZI E. SZILVESZTER: Zárszó.....	125
BIRÓ TAMÁS: Egy befejezetlen beszélgetés tanulságai.....	128
FODOR GYÖRGY: A vallásközi párbeszéd néhány aktuális szempontja.....	158
HACK MÁRTA: „A fának van reménye”. Képes beszéd Jób könyve 14. fejezetében – <i>Schweitzer</i> <i>József emlékére</i>	167
SCHMELZER HERMANN IMRE: Mesterek, példák – Büchler Sándor levele Heller Bernáthoz	180
SCHÓNER ALFRÉD: וההוט המשלש לא במהרה ינתק – „A szétszakíthatatlan hármaskötél” (Kohelet, 4.12), avagy prof. dr. Schweitzer József, a pedagógus, a szónok, a tudós köszöntése	188
SZATHMÁRY BÉLA: „Szeresd ...!” Az emberi méltóság elve és az ezt megalapozó etikai parancsok az Ószövetségben.....	193
ZSENGELLÉR JÓZSEF: Bloch Móric (Ballagi Mór) Bibliafordítása – Schweitzer József Jahrzeitjére	208